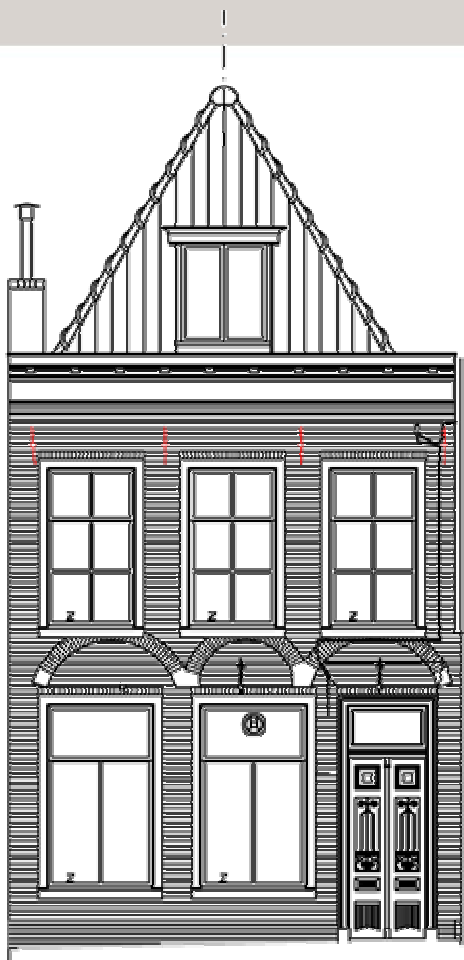

BOUWHISTORISCHE OPNAME

Grote Kerkstraat 49 Leeuwarden

APRIL 2013

Betreft:

**Bouwhistorische opname
Grote Kerkstraat 49
8911 EA Leeuwarden**

Opdrachtgever:

**Stichting Het Sint Anthony Gasthuis
Grote Kerkstraat 39
8911 EA Leeuwarden**

Onderzoek:

**Reitse de Vries Bouwhistorie
Friese Veldweg 17
8398 ET Blesdijke
T 06 48792898
Reitse de Vries**

Begeleiding:

**Adema Architecten
Vleesmarkt 7
9101 MH Dokkum
T 0519-295665
Siebe van Seijen**

Inhoud

Inleiding	3	3.4	Bouwdeel B	23
		3.4.1	Exterieur	23
		3.4.2	Constructie	23
Objectgegevens	4		<i>Draagconstructie</i>	
		3.4.3	Interieurafwerking	23
			<i>Begane grond</i>	
1. Samenvatting	5	3.5	Bouwdeel C	25
1.1	Samenvatting bouwhistorie	3.4.1	Exterieur	25
1.2	Samenvatting waardenstelling	3.4.2	Constructie	26
1.3	Samenvatting archiefonderzoek		<i>Draagconstructie</i>	
		3.4.3	Interieurafwerking	26
			<i>Begane grond</i>	
			<i>Verdieping</i>	
2. Stedenbouwkundige ontstaansgeschiedenis	7			
3. Bouwhistorische beschrijving	10	4. Waardestelling		28
3.1	Situering	4.1	Uitgangspunten	28
3.2	Bouwmassa/structuur	4.2	Exterieur	28
3.3	Bouwdeel A	4.3	Constructie en interieur	29
3.3.1	Exterieur	4.4	Waarderingsplattegronden	30
3.3.2	Constructie		<i>Begane grond</i>	
	<i>Draagconstructie</i>		<i>Verdieping</i>	
	<i>Kapconstructie</i>		<i>Zolder</i>	
3.3.3	Interieurafwerking	4.5	Waarderingscriteria	33
	<i>Kelder</i>			
	<i>Begane grond</i>			
	<i>Verdieping</i>			
	<i>Zolder</i>			
		5. Aanbeveling		34

Inleiding

Stichting Het Sint Anthony Gasthuis is voornemens zeven panden aan de Grote Kerkstraat (nummers 47, 49, 51, 55, 57 en 59) in Leeuwarden een nieuwe invulling te geven door de panden geschikt te maken voor huisvesting van senioren. Bovendien zullen de panden gerestaureerd worden. De restauratie zal begeleid worden door Adema Architecten uit Dokkum.

Alvorens tot de definitieve planvorming wordt overgegaan, zal eerst voor elk pand een bouwhistorische opname worden uitgevoerd.

Deze opname maakt deel uit van het bouwhistorisch onderzoek van de volgende monumenten: Grote Kerkstraat 47, 49, 51, 53, 55 en 57. Grote Kerkstraat 59 is geen rijks- of gemeentelijk monument en valt buiten dit onderzoek.

Een van de belangrijkste doelen van bouwhistorisch onderzoek is het vastleggen van de bouw- en verbouwinggeschiedenis van verschillende gebouwde objecten. Aan de hand van gevelaanzichten, de constructie, de indeling, de interieurafwerking, archiefonderzoek en oude kaarten, tekeningen en foto's wordt getracht de bouwgeschiedenis zo nauwkeurig mogelijk te reconstrueren. Hiermee wordt een overzicht verkregen van de monumentale waarden van het onderzochte object. De toekomstige plannen zullen getoetst worden aan deze bouwhistorische opname. Sloop van waardevolle elementen kan op deze manier voorkomen worden.

Bovendien zal dit onderzoek de kennis over de bouw- en ontwikkelingsgeschiedenis van de binnenstad van Leeuwarden vergroten. Het onderzoek staat in dit specifieke geval ten dienste van de definitieve planvorming en de aanvraag van een omgevingsvergunning.

Voordat daadwerkelijk op de bouwhistorie van het pand wordt ingegaan volgt eerst een samenvatting van dit rapport en een stedenbouwkundige ontstaansgeschiedenis van het gebied waarin de onderzochte panden zich bevinden.

De bouwhistorische beschrijving wordt als volgt behandeld: allereerst wordt de situering beschreven en daarna de bouwmassa/structuur van het pand. Zo wordt een goed overzicht verkregen van de plaats van het object en van de verschillende bouwdelen. Vervolgens wordt het exterieur beschreven aan de hand van alle gevelaanzichten. Hierna komt de constructie aan bod en ten slotte de afwerking van het interieur.

Bij de waardestelling wordt het object gewaardeerd aan de hand van waarderingsplattengronden. Per bouwlaag zullen hoge monumentwaarden, positieve monumentwaarden en indifferente waarden van alle bouwonderdelen worden aangegeven. Ook zullen contextuele, interne, ensemble-, architectuurhistorische, bouwhistorische en eventuele historische en gebruikshistorische waarden getoetst worden op gaafheid en zeldzaamheid.

Ten slotte worden er aanbevelingen gedaan voor nader onderzoek.

In dit onderzoek is gebruikgemaakt van het *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 47-59*, H.P. Oly (d.d. 25 februari 2013) en de *Quickscan Grote Kerkstraat Leeuwarden: Sint Anthony Gasthuis*, Adema Architecten (d.d. 29-06-2010). Tevens zijn de archieven van de gemeentelijke Monumentenzorg geraadpleegd.

R. de Vries, april 2013

Objectgegevens

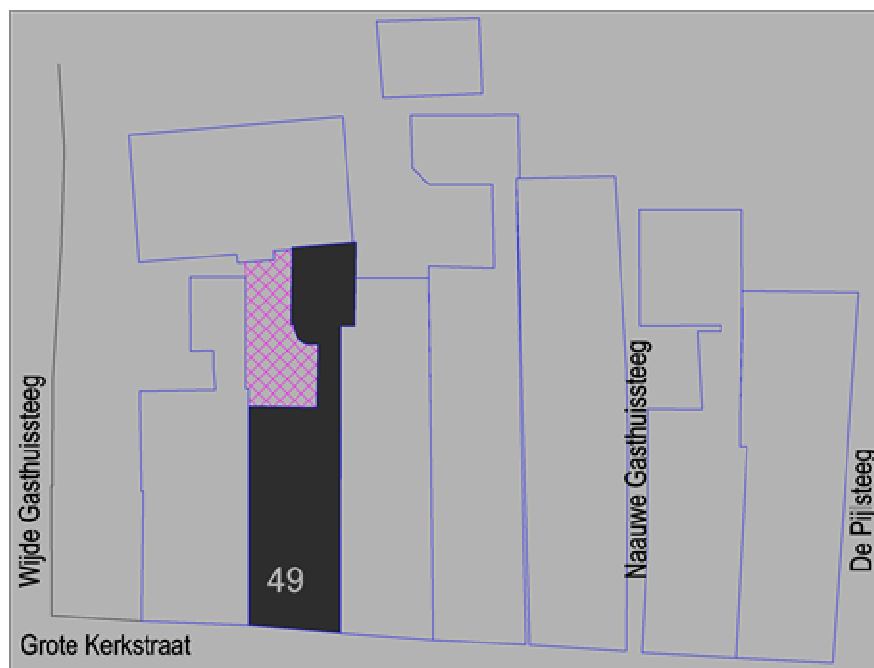
Adres: Grote Kerkstraat 49
8911 EA Leeuwarden

Monumentnummer: Rijksmonument 24191
Redengevende omschrijving: Pand met eenvoudige
gevel afgesloten door geblokte kroonlijst;
zesruitsvensters op de verdieping, omlijste deur

Kadastrale gegevens: Sectie C, no. 2752

Archiefgegevens: G 141; C 174

Kaart:

1. Samenvatting

1.1 Samenvatting bouwhistorie

Na de sloop van de voormalige Latijnse school tussen 1624 en 1630, kwam het perceel vrij om de bouw van een nieuw huis mogelijk te maken.

De sloop gaf aanleiding voor een nieuwe kavelindeling binnen het bouwblok.

De voormalige Latijnse school met binnentuin maakte plaats voor de percelen van Grote Kerkstraat 49, 51 en 53.

De drie afzonderlijke panden zijn ongeveer tegelijkertijd opgetrokken. Grote Kerkstraat 49 wordt in archieven voor het eerst vermeld in 1630.

De laatrenaissancistische voorgevel, de trekbalken met een sleutelstuk, een deel van de oostelijke zijgevel met kloostermoppen en twee grenen driehoekspanten met telmerken getuigen nog van deze periode.

Waarschijnlijk is het pand tussen 1791 en 1805 verbouwd. Enkele interieuronderdelen in Lodewijk-XVI-stijl op de begane grond en een behoorlijke waardestijging van het pand liggen ten grondslag aan deze datering.

Mogelijk is het huis in oorspronkelijke opzet veel dieper geweest dan het nu is.

Aan het begin van de 19^e eeuw raakte het pand in verval en is mogelijk een deel van het achterhuis ingestort, of er is brand geweest. Tussen 1840 en 1856 is toen een nieuwe achtergevel gemaakt, het casco ingrijpend verbouwd en een nieuw interieur vervaardigd (achterkamer verdieping).

Tussen 1876 en 1900 is het gangdeel achter het voorhuis gerealiseerd als verbinding tussen de nieuwe achtergevel en een bestaand schuurtje op het achtererf.

Tussen 1910 en 1920 is dit schuurtje vervangen door een jugendstilgebouw. Dit pand moest in 1937 echter alweer gedeeltelijk plaatsmaken voor de bouw van een ketelhuis op het achterste deel van het perceel.

1.2 Samenvatting waardestelling en aanbeveling

Hoge monumentwaarden worden toegekend aan het gehele casco van het hoofdpand, exclusief het achterste gedeelte uit de negentiende eeuw. De oorspronkelijke kaponderdelen van het hoofdpand worden ook hoog gewaardeerd.

Interieuronderdelen met hoge monumentwaarden bevinden zich op de begane grond in alle bouwdelen. De meeste aandacht gaat hier uit naar een kast en een kast-/bedsteewand.

De meeste deuren op de begane grond hebben een hoge monumentwaarde. De recente inrichting van verlaagde plafonds en voorzetwanden heeft een indifferente monumentwaarde, maar dit is uit voorzorg niet in de plattegronden weergegeven, aangezien de kans groot is dat oude interieuronderdelen hierachter tevoorschijn zullen komen.

De belangrijkste aanbeveling is dat zichtbare onderdelen met hoge monumentwaarden gekoesterd moeten worden. Maar vooral zullen bij de toekomstige verbouwing verlaagde plafonds, voorzetwanden en andere recente betimmeringen voorzichtig verwijderd moeten worden. Verdergaand bouwhistorisch onderzoek zal dan mogelijk worden en wordt ook zeker aanbevolen om het beeld completer te maken.

1.3 Samenvatting archiefonderzoek

Hieronder volgt een beknopt chronologisch overzicht van de bouwgerelateerde onderzoeksresultaten van dhr. H.P. Oly: *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 47-59*

1630	Nieuw gemaakt huis	1791	Verkoopwaarde: 1150 gulden
1766	Verkoopwaarde: 987 gulden Transportakte: - - voorhuis met voorkamer, schoorsteen, bedstee en kast - gang - kelder - achterkamer met schoorsteen, twee bedsteden en kast - keuken met schoorsteen - zolder boven keuken - plaats met toilet en tuin - gang met kastje, turfhok en trap naar boven (achterin) - bovenvoorkamer met schoorsteen, bedstee en kast - bovenachtkamer met schoorsteen en kastje - een kleerzolder met bedstee en een turfzolder	1805	Verkoopwaarde: 2445 gulden
		1821	Verkoopwaarde: 1431 gulden
		1840	Verkoopwaarde: 1200 gulden
		1856	Verkoopwaarde: 2500 gulden
		1880	Verkoopwaarde: 4500 gulden
		1902	Verkoopwaarde: 4300 gulden
		1909	Verkoopwaarde: 3790 gulden
		1916	Verkoopwaarde: 9000 gulden

2. Stedenbouwkundige ontstaansgeschiedenis

Het bouwblok waarbinnen de zes onderzochte panden zich bevinden ligt op de noordwestflank van de Nijehoveterp. Pas in de late middeleeuwen werden op deze blokken huiserven uitgegeven. Het bouwblok grenst aan twee straten die zeker vanaf het begin van het tweede millennium een belangrijke verkeersfunctie in de nederzetting vervulden. De Pijlsteeg vormde een onderdeel van de noord-zuidroute die de Wirdumerdijk met de landweg (het huidige Jelsumerbinnenpad) naar noordelijk Friesland verbond, terwijl de Grote Kerkstraat de terpen aan weerszijden van de Ee aansloot op Oldehove, waar de belangrijkste parochiekerk stond, de Sint-Vitus. Het blok moet al vroeg stedelijke bebouwing hebben gekend, want het kwam binnen de eerste stadsgracht, die rond 1300 al bestond, te liggen.

Na de aanleg van de tweede stadsgracht aan het eind van de zestiende eeuw, verloor de Pijlsteeg haar belangrijke verkeersfunctie, aangezien de landweg van en naar noordelijk Friesland, via de Hoeksterpoort een aansluiting kreeg op de Voorstreek. Het economisch centrum verplaatste zich van de Hoogstraten naar de Brol en Voorstreek. Ook de Oude stadsgracht, noordelijk van het Perkswaltje, speelde vanaf dat moment enkel een rol als verkeersader van secundair belang. Vanaf dat moment zal de bebouwing in deze omgeving zich vooral op de Grote Kerkstraat georiënteerd hebben. Dat deze weg, als een van de eersten van Leeuwarden, de kwalificatie 'straat' (d.w.z. verharde weg) kreeg, wijst indirect op het belang ervan.¹

Hoewel zeer schematisch weergegeven, is het bouwblok al te zien op de kaart van Jacob van Deventer (ca. 1560). De Grote Kerkstraat, het huidige Perkswaltje (aan de voormalige gracht), de Wijde Gasthuissteeg en de Pijlsteeg zijn duidelijk te herkennen. Op deze kaart wordt geen onderscheid gemaakt tussen straatbreedtes: alle straten worden even breed getekend. Zodoende zijn de Naauwe Gasthuissteeg en de dwarsverbinding met de Wijde Gasthuissteeg veel breder weergegeven dan ze waarschijnlijk zijn geweest. Gezien de aanwezigheid van stegen werd een geconcentreerde bebouwing van dit gebied mogelijk. Behalve de kerken, werden afzonderlijke panden in deze tijd nog niet getekend.

Kaart Jacob van Deventer, ca. 1560

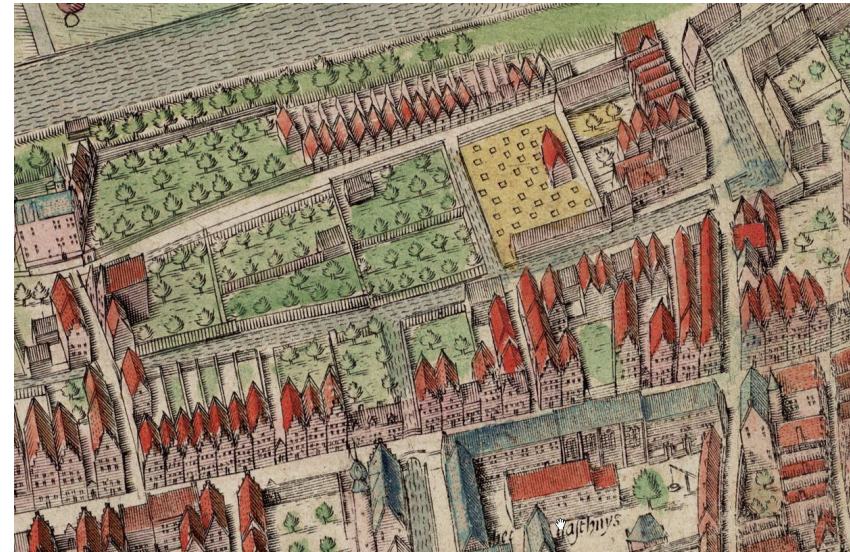
Op een axonometrische projectie van Johannes Sems en Pieter Bast (1603) zijn individuele panden al veel beter te onderscheiden. De drie stegen zijn nog steeds aanwezig en hebben aaneengesloten gevelwanden met diepe langspanden, op een open plaats aan de Naauwe Gasthuissteeg na. Op de kaart staan tussen de Wijde Gasthuissteeg en de Pijlsteeg zes huizen afgebeeld, een niet bebouwd perceel ter plaatse van het huidige nummer 49 en een poort tussen het derde en vierde pand vanaf de Wijde Gasthuissteeg. De onbebouwde kavel is van de straat afgesloten door een schutting of muur en heeft een gerende vorm: de voorkant is smaller dan de achterkant. Oostelijk daarvan staat een gebouw dat ongeveer twee keer zo diep is als de andere panden aan de Grote Kerkstraat, het heeft geen ingang aan de straat, maar aan de oostzijde loopt een steeg die met een poort van de straat is afgescheiden. Kennelijk bevond de ingang zich aan de

¹ Henk Oly, *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 47-59*, 25 februari 2013, p. 2

lange oostzijde, een situatie die ook bij andere panden aan de Grote Kerkstraat voorkwam en die een efficiënt gebruik van een diep pand mogelijk maakte door de verkeersruimte te minimaliseren. Vermoedelijk was dit in de late middeleeuwen het belangrijkste gebouw van het blok en het is waarschijnlijk dat bij de inrichting van de rest van het gebied van dit bouwwerk is uitgegaan. De kavel westelijk ervan zal onbebouwd gebleven zijn omdat het diepe pand ook ramen in de westgevel had; de steeg met toegang aan de oostzijde maakte ramen aan die kant mogelijk. Uit archiefonderzoek blijkt dat het hier gaat om de voormalige Latijnse school.² De voormalige Latijnse school is gesloopt vóór 1630.

Deze voormalige Latijnse school en de open plaatsen ernaast komen op een plek in het bouwblok voor die totaal niet overeenkomt met de situatie zoals die zich nu voordoet. De onbebouwde kavel ten oosten is nu Grote Kerkstraat 49 en de voormalige Latijnse school staat precies over het midden van de twee percelen van de huidige Grote Kerkstraat 51 en 53. Bovendien is de voormalige Digte Gasthuissteeg ten oosten van dit pand alleen nog maar voor een deel aanwezig aan de noordzijde van dit bouwblok, bereikbaar vanaf het Perkswaltje.

De sloop gaf aanleiding voor een nieuwe kavelindeling binnen het bouwblok. De voormalige Latijnse school met binnentuin maakte plaats voor de percelen van Grote Kerkstraat 49, 51 en 53.

Axonometrische projectie Johannes Sems en Pieter Bast, 1603

Kadastrale minuut 1832

² Henk Oly, *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 47-59*, 25 februari 2013, p. 2 en 3: Al voor het midden van de zestiende eeuw wordt de locatie van huizen in de directe omgeving aangeduid als "bij de grote school", "achter de grote school" en dergelijke. In 1601 wordt bijvoorbeeld als naastligger ten westen van nummer 55 opgegeven: "die grote schoole aldaer benevens den inganck vandien". Vanaf 1628 raakten benamingen als "bij de oude school" en "achter de oude school" in zwang: de Latijnse school had in 1624 een nieuw onderkomen op de hoek van de Bagijnestraat en Bollemanssteeg gekregen. Op grond van archiefstukken mag worden aangenomen dat enige jaren later ter plaatse van het gebouw en het open terrein westelijk ervan nieuwe huizen zijn gebouwd. Bij welk pand de steeg ten oosten van het schoolgebouw is getrokken, kon niet uit archiefstukken worden afgeleid.

Vermoedelijk is tot de Vestingwet van 1874 het gebied steeds verder dichtgegroeid, omdat de bevolking groeide, maar buiten de stadsmuren niet mocht worden gebouwd.

Op de kadastrale kaart van 1832 is de fijnmazige stegenstructuur aangegeven. Het bouwblok telt meer dan 40 eenkamerwoningen en 15 huizen. Vanaf 1857 kocht het 'Sint Antoon' veel panden en terreinen aan de noordzijde van de Grote Kerkstraat en in 1865 bouwde het Sint Anthony Gasthuis zijn nieuwe complex aan de noordzijde van het Perkswaltje. De oude gracht werd gedempt en aan de zuidzijde van het Perkswaltje kwamen woningen voor het personeel en werd een weeshuis gebouwd. Hiervoor werden langzamerhand bijna alle eenkamerwoningen aangekocht en vervangen door nieuwbouw. Op een kaart van 1876 is deze schaalvergroting duidelijk te zien.³

Maar wat vooral opvalt is het ontbreken van Grote Kerkstraat 45. Dit pand moet tussen 1843 en 1876 gesloopt zijn, aangezien het op een kaart van 1843 nog getekend stond.

In 1928 werd de Nauwe Gasthuissteeg afgesloten en een tuin gemaakt aan de Pijlsteeg voor de uitbreiding en de nodige lucht en ruimte van een ziekenhuisje. Ook werden nog eens 11 eenkamerwoningen gesloopt.

In 1937 volgt nog een ingreep in het bouwblok: het ketelhuis wordt gebouwd aan de Wijde Gasthuissteeg, op het achterste deel van de erven van Grote Kerkstraat 45, 47 en 49.

Vanaf de jaren '70 van de twintigste eeuw wordt het binnenterrein weer zo goed als volgebouwd ten behoeve van de uitbreiding van een sauna, die huis hield in de panden van Grote Kerkstraat 51, 53 en 55.

Wijkkaart 1876

³ Adema Architecten, Quickscan Grote Kerkstraat Leeuwarden: Sint Anthony Gasthuis, 29-06-2010, p. 6 en 7.

3. Bouwhistorische beschrijving

3.1 Situering

Het bouwblok waarbinnen de zes bouwhistorisch onderzochte panden zich bevinden ligt in het noorden van de oude binnenstad van Leeuwarden. Ten zuiden van het bouwblok loopt de Grote Kerkstraat en ten noorden het Perkswaltje. Ten westen wordt het begrensd door de Wijde Gasthuissteeg en ten oosten door de Pijlsteeg.

Vanaf de hogere zuidkant gezien lopen de percelen naar het noorden toe af. In de Pijlsteeg is het niveauverschil goed zichtbaar..

Grote Kerkstraat 49 bevindt zich aan de westkant van het perceel en is het tweede huis, vanaf links gezien. Het object wordt aan de zijgevels ingesloten door de buurpanden: Grote Kerkstraat 47 ten westen en Grote Kerkstraat 51 ten oosten.

Het perceel van Grote Kerkstraat 49 is smal en diep. Aan de noordzijde wordt het perceel ingenomen door de helft van een ketelhuis. Aan de achterzijde van de hoofdbouw zijn bijgebouwen geplaatst, zodat er in het midden van het perceel aan de westkant nog een kleine binnentuin overblijft. Opvallend is dat deze tuin op plekken wel een meter hoger ligt dan het achtererf van en de open plaats bij het buurpand van Grote Kerkstraat 47.

Gevelaanzicht zuid Bouwdeel A (midden)

Bouwdeel A: achtergevel noord

Bouwdeel C Bouwdeel B

3.2 Bouwmassa / structuur

Grote Kerkstraat 49 betreft een dwarspand met daarachter twee kleinere bouwdeelen.

Het hoofdpand heeft een rechthoekige plattegrond en drie bouwlagen onder een schilddak: begane grond (met kleine kelder en waterput), verdieping en de zolder waar nog een extra vloer in is aangebracht. Het hoofdpand krijgt de benaming bouwdeel A. Net als de andere panden van het bouwblok valt aan de voorgevel af te lezen dat het twee bouwlagen heeft, waarvan de verdieping drie traveeën telt. Alle panden hebben eveneens voorschilden met een kajuit.

Aan de voor- en achtergevel zijn vanaf het maaiveld de begane grond en verdieping goed te onderscheiden. Achter de dakschilden bevindt zich de zolder. Het dakschild aan de voorzijde wordt deels uit het zicht genomen door de verhoogde lijstgevel.

Het hoofdpand heeft aan de oostzijde een lange gang van voor naar achter. Voorbij de achtergevel wordt deze gang verlengd en dit deel wordt betiteld als bouwdeel B: een smalle gang met langgerekte rechthoekige plattegrond en plat dak.

Bouwdeel B is de gangverbinding tussen het achtergelegen bouwdeel C: een aanbouw van twee verdiepingen onder een plat dak met rechthoekige plattegrond in het verlengde van de gang.

3.3 Bouwdeel A

Voor een duidelijk overzicht worden bij onderstaande beschrijving de verschillende bouwdelen afzonderlijk besproken. Per bouwdeel worden achtereenvolgens het exterieur, de constructie en het interieur besproken. Bij de beschrijving van de bouwdelen is gekozen om een en ander aan te geven met windrichtingen. Afzonderlijke onderdelen worden beschreven van links naar rechts.

Als bij de vermelding van bijvoorbeeld deuren of kozijnen niet gesproken wordt over profileringen of andere historische details, mag aangenomen worden dat het om recente invullingen gaat. Met recent wordt de periode van de afgelopen 50 jaar bedoeld.

Voor alle plattegronden wordt verwezen naar hoofdstuk 4: Waardestelling.

3.3.1 Extérieur

Voorgevel zuid

De voorgevel telt twee bouwlagen met elk drie traveeën. Boven deze lijstgevel is het voorschild van het dak te zien.

De begane grond is opgemetseld met baksteen, waarvan de kleur en het verband niet meer te onderscheiden zijn door een dikke verflaag in ossenbloedrood. De 10-lagenmaat varieert tussen de 490 en 510 mm (strek 210-215; kop 95-100; dikte 45). Wel zijn dagstrepen in de voegen nog zichtbaar. De penanten tussen en naast de gevelopeningen zijn niet gelijk van breedte. Dit duidt er vaak op dat de gevelopeningen later zijn ingepast. Door de dikke verflaag valt niet goed te zien of de gevelopeningen in verband met het metselwerk zijn aangebracht. Gezien de gebogen rollagen met zandstenen aanzetstenen van voormalige gevelopeningen valt in ieder geval te zeggen dat de gevel oorspronkelijk een andere indeling heeft gehad. Op de plek van een weggevalen kroonlijst⁴ boven de voordeur is te zien dat de gebruikte baksteen rood is en dat de aanzetsteen van gefrijnd Bentheimer zandsteen is. Dergelijke bakstenen rondbogen met zandsteen passen bij een gevel uit de periode van de Hollandse renaissance. Een archiefstuk⁵ uit 1630 maakt melding van een nieuw gemaakt huis. De

rondbogen passen goed bij een laat renaissancistische gevel en horen waarschijnlijk bij de oorspronkelijke bouw.

Gezien de stilistische kenmerken en het archiefonderzoek mag men aannemen dat het huis er in 1630 al stond.

Lelieankers in de rondboogvelden dateren ook uit de oorspronkelijke bouwtijd (van de linker is alleen de knoop van het anker nog aanwezig). Alle gevelopeningen hebben rechte rollagen boven de bovendorpel. Het kozijn van de voordeur heeft een halfbolle profilering en rondomgaande architraaflijst op houten neuten. Het kalf is ook geprofileerd en het bovenlicht bezit nog oud trekglas. De onderdorpel is van hardsteen en ligt laag ten opzichte van de stoep. De ingang bestaat uit twee smalle paneeldeuren met een deelpilaster. De panelen, belegd met vierkanten en brede diamantknoppen, de sokkels met gebogen cannelures en het sierijzerwerk in de ramen zijn uitgevoerd in een late eclectische stijl. De twee grote schuifkozijnen hebben een plumpe kwartbolle profilering en toognagels. De houten onderdorpels zijn met zink bekleed. Het raamhout en het glas zijn nieuw.

Vlak boven het maaiveld zitten ventilatiegaten in het metselwerk.

Ter hoogte van de verdieping zijn drie grote schuifkozijnen (met ramen van oud trekglas) met ojiefprofilering ingepast in de nog deels 17^e-eeuwse gevel. Van de buitenste penanten zijn de stenen afgekapt en naast de kozijnen. In het linker penant zijn nog de kwartklezortjes te zien: een hoekbeëindiging die na 1700 nauwelijks meer voorkomt. De middelste penanten zijn wel in verband gemetseld en zijn dan ook opgemetseld tijdens het plaatsen van de kozijnen. De vier ankers dateren mogelijk nog wel uit de bouwtijd. Opvallend detail is dat de gevel ter hoogte van de verdieping deels plaats heeft moeten maken voor de nieuwe gevel van Grote Kerkstraat 51. De gevelbeëindiging bestaat uit een blind fries met licht geprofileerde kroonlijst.

Vermoedelijk is deze lijst in de 18^e eeuw in de plaats gekomen van een oorspronkelijke topgevel, mogelijk met trapgevel.

Hierboven een door gootklossen gedragen overkragende bakgoot.

Het voorschild van het dak is bedekt met rechtsdekkende Oudhollandse dakpannen in zwart geglaazuurd en rood. Op de hoekkepers zijn nieuwe blauwe hoekvorsten komen te liggen. Aan de daklijn is te zien dat het dak nog achter de lijstgevel doorloopt.

De kajuit met tweelicht heeft een geprofileerde daklijst en een plat dak.

⁴ Lag ten tijde van onderzoek opgeslagen op de begane grond van bouwdeel C

⁵ Henk Oly, *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 47-59*, 25 februari 2013, p. 4

Zijgevel west

Vanuit het badkamerraam van Grote Kerkstraat 47 is een stuk van de westelijke zijgevel van het achterhuis van Grote Kerkstraat 49 te zien. Het betreft hier een rode baksteen in een rommelig kruisverband en ook zijn twee ankers zichtbaar in de borstwering. Verder valt op dat op ongeveer drie meter vanuit de achtergevel een voormalige gevelopening van een deur of venster is dichtgezet.

Uit archiefonderzoek en opmeting blijkt dat de westmuur tegen de oostgevel van Grote Kerkstraat 47 is gebouwd. Waarschijnlijk zijn de panden Grote Kerkstraat 49, 51 en 53 ongeveer tegelijkertijd opgetrokken na de sloop van de voormalige Latijnse school tussen 1624 en 1630. En Grote Kerkstraat 47 stond er al.

Een houten bakgoot wordt gedragen door recente gootklampen en het dakvlak is bedekt met rechtsdekkende rode Oudhollandse dakpannen.

Zijgevel oost

Hoewel het zichtbare deel van deze gevel geheel gepleisterd lijkt, is vanuit de bakgoot van Grote Kerkstraat 51 toch nog een stuk metselwerk van Grote Kerkstraat 49 te zien. Links van het eerste venster (met luikspanning, toognagels en houten dorpel) is een dichtzetting te zien in gele baksteen en de achterliggende gevel verspringt ten opzichte van het voorste deel met een halve steen. Links van deze dichtzetting is muurwerk met kloostermoppen te zien, vermoedelijk de oorspronkelijke zijgevel uit de eerste helft van de 17^e eeuw. In de borstwering zijn zes ranke ankers te onderscheiden en het tweede kozijn vanaf links heeft een driekwartbolle profilering en houten dorpel.

Uit archiefonderzoek en opmeting blijkt dat de oostmuur mandelig is met Grote Kerkstraat 51.

Het dakvlak is bedekt met rechtsdekkende rode Oudhollandse dakpannen en de houten bakgoot wordt gedragen door eenvoudige jukken.

Achtergevel noord

Het pand komt voor het eerst voor op de kadastrale kaart van 1832. Hierop is te zien dat het veruit het diepste pand is van het bouwblok. De achtergevel reikt zelfs tot halverwege het schuurtje achter Grote Kerkstraat 47. Op de kaart van 1843 is dit ook nog het geval en is een achterliggend

schuurtje bij de voorste bebouwing getrokken. In 1876 is de situatie ineens heel anders: de achtergevel ligt minder ver naar achter, waardoor het pand veel minder diep is geworden en aan de achterzijde lijkt zich een schuur te bevinden die met een gang verbonden is met de voorbouw. Eigenlijk de situatie zoals die zich nu ook voordoet.

De huidige achtergevel springt iets in ten opzichte van de achtergevel van Grote Kerkstraat 47 en de achtergevel van Grote Kerkstraat 51 springt op haar beurt iets in ten opzichte van de achtergevel van het hier besproken pand.

De gevel is opgemetseld met een rode baksteen in kruisverband en is opnieuw platvol gevoegd met een dagstreep. De hoekbeëindiging is met drieklezoren (10-lagenmaat: 500-510; strek 215; kop 100-105; dikte 45). Aan de bouwnaad met deels een bloktand op de noordwesthoek valt af te leiden dat de huidige achtergevel later tot stand is gekomen dan de zijgevel. De twee schuifkozijnen op de begane grond met rechte rollagen erboven zijn ingemetseld in verband met de gevel en dateren dan ook uit dezelfde periode: 1843-1876. De twee ankers zijn vergelijkbaar qua vormgeving met die in de voorgevel en zijn dus waarschijnlijk hergebruikt na inkorting van de oorspronkelijke bouw.

De twee kozijnen hebben een ojiefprofilering, toognagels, houten dorpels en raamhout met nog deels trekglas. Onder de kozijnen is recentelijk een luikje van asbest ingepast.

In tegenstelling tot de begane grond bezit de verdieping niet meer de oorspronkelijke gevelindeling: links en rechts van beide kozijnen zijn de bakstenen afgekapt. De kozijnen, met toognagels in boven- en onderdorpel en een rollaag erboven, hebben dan ook een andere profilering dan de kozijnen op de begane grond: kwartbol. Het deurkozijn is recent ingepast, de paneeldeur is hergebruikt en er is glas ingezet. Boven in de gevel zijn nog een paar ankers te herkennen en de gevel wordt afgesloten met een bakgoot op klossen.

De kajuit rijst op vanuit het metselwerk van de gevel en heeft zelfs zijwangen van baksteen. Het kozijn en de geprofileerde daklijst dateren mogelijk nog uit de 19^e eeuw, maar het raamhout is vervangen.

Het dakvlak van het achterschild is belegd met rechtsdekkende rode Oudhollandse dakpannen.

Uit archiefonderzoek⁶ blijkt dat in 1856 de verkoopwaarde van het pand meer dan verdubbeld is ten opzichte van de verkoopwaarde in 1840. De mogelijkheid bestaat dat in deze periode het oorspronkelijke casco ingrijpend is verbouwd en de huidige achtergevel is ontstaan. Ditzelfde archiefonderzoek kan ook als bewijs worden aangevoerd voor het feit dat het pand in oorspronkelijke opzet langer is geweest en dat de verdieping van het achterhuis van veel recentere datum is dan het voorste deel van het huis. In 1805 bedroeg de verkoopwaarde 2445 gulden, vermoedelijk voor een intact en oorspronkelijk casco uit de 17^e eeuw. In 1821 en in 1840 bedraagt de verkoopwaarde nog maar respectievelijk 1431 en 1200 gulden. Mogelijk is het achterste deel van het pand ingestort of afgebrand tussen 1805 en 1821 en wordt het weer opgebouwd tussen 1840 en 1856. De waarde wordt dan weer meer dan verdubbeld en bedraagt in 1856 alweer 2500 gulden. Er moest een nieuwe achtergevel gebouwd worden op de resten die er nog waren. Dit verklaart mogelijk ook het rommelige metselwerk van de westelijke zijgevel en het niet doorlopen van de bloktand over de noordwesthoek van de verdieping. De gedeelten die dus vermoedelijk opnieuw zijn opgebouwd zijn de groen gekleurde muurdelen op de waarderingsplattegronden in hoofdstuk 4: Waardestelling.

Bouwdeel A: voorgevel zuid

⁶ Henk Oly, *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 47-59*, 25 februari 2013, p. 4

Bouwdeel A: achtergevel noord

Bouwdeel A: detail voorgevel zuid met togen op zandstenen aanzetstenen

Bouwdeel A: zijgevel west

3.3.2 Constructie

Draagconstructie

Casco's als deze worden gedragen door muren die oprijzen vanaf een fundering tot aan de muurplaat van de kapconstructie.

De muren zijn steensdik, dat wil zeggen: de muren zijn zo dik als de strekkenmaat van de baksteen waarmee de muur is opgemetseld.

De muren zijn dragend en zorgen voor de oplegging van de zogenaamde trekbalken.

Ter plekke van de balkkoppen is de muur vaak een kopdikte van de baksteen ingelaten. De trekbalken zorgen op hun beurt met behulp van ankers voor de stabiliteit van de constructie: ze houden zowel de muren als de balklaag op hun plek. Gezien de aanzienlijke diepte van de panden en de geringe breedte (langspanden) zijn de trekbalken evenwijdig aan de straat geplaatst, om de overspanning zo klein mogelijk te laten zijn. De ankers zijn dan ook te zien in de zijgevels.

In de meeste gevallen zijn strijkbalen geplaatst tegen de voor- en achtergevel. Ankers in de voor- of achtergevel verraden vaak het voorkomen van een dergelijke strijkbal.

De balklaag tussen begane grond en verdieping is in dit geval niet te zien door verlaagde plafonds. De balklaag tussen de verdieping en de zolder is wel goed te zien. Vanaf de voorgevel zijn zes balken geplaatst (230x130) met een hart-op-hartafstand van ongeveer 800 tot 1000 mm. Hoewel er op deze hoogte ankers in de voorgevel zitten, is er geen strijkbal aanwezig.

De achterste en grootste helft wordt gedragen door zeven trekbalken (190x120) met een hart-op-hartafstand van 1000 mm. Langs de achtergevel is wel een strijkbal geplaatst.

Kapconstructie

Het gehele schilddak wordt gedragen door twee grenen driehoekspanten en vier jukken van grenen rondhout. De nok loopt in één lijn door.

De twee met zwaluwstaartverbinding overgekepte driehoekspanten bevinden zich aan de voorzijde (zuid) van het huis. De eerste staat ongeveer twee meter uit de voorgevel en de tweede staat daar weer twee meter vanaf. De driehoekspanten worden in lengterichting verbonden door twee wurmten boven op de dekbalk en twee flieringen die boven op de hanen liggen. Deze wurmten en hanen lopen nog ongeveer twee meter naar achter door en krijgen daar geen vervolging. De dekbalken worden

ondersteund door korbeels en de haanhouten zijn eveneens met zwaluwstaarten overgekept. Alle sporen zijn van grenen rondhout en hebben een hart-op-hartafstand van ongeveer 300 mm.

Het eerste driehoekspant (gezien vanaf de voorgevel) heeft aan de zuidzijde telmerken op de dekbalk, het oostelijke spantbeen, het haanhout en mogelijk ook op het westelijke korbeel. Alle telmerken zijn gebeiteld en vormen het nummer V.

Het tweede driehoekspant heeft telmerken op de dekbalk, het westelijke spantbeen, het haanhout en op beide korbeels. Alle telmerken zijn ook hier gebeiteld en vormen het nummer I, behalve op het korbeel aan de westzijde, daar staat een V op.

De andere vier jukken bestaan uit elk twee sporen met een dekbalk ertussen, verbonden door twee korbeels.

De borstwering is laag, behalve aan de voorzijde. Dit duidt vanzelfsprekend op de verhoogde lijst van de voorgevel.

Vanwege het feit dat de wurmten en flieringen doorlopen vanaf het tweede driehoekspant en dat het telmerk V voorkomt, mag aangenomen worden dat de oorspronkelijke kapconstructie met grenen driehoekspanten groter is geweest dan de twee aanwezige driehoekspanten doen vermoeden.⁷

Mogelijk behoren de twee spanten tot de oorspronkelijke opzet uit de eerste helft van de 17^e eeuw. Grenenhout kwam toen al voor en gebeitelde telmerken passen ook bij deze periode.

⁷ Spanten in een kapconstructie werden in een werkplaats gemaakt, in elkaar gepast en genummerd met telmerken. Vervolgens werden ze weer uit elkaar gehaald en naar de bouwplaats gebracht. De genummerde delen werden hier weer bij elkaar gezocht, maar de spanten werden niet altijd in volgorde van nummering geplaatst. Dat bij deze kap spant V voorkomt betekent dat er in ieder geval 5 spanten waren in de oorspronkelijke opzet.

Bouwdeel A: kapconstructie zolder

Detail kapconstructie met korbbeel, spantbeen, dekbalk en wurmt

Detail kapconstructie: gebeiteld telmerk I op spantbeen

3.3.3 Interieurafwerking

Het pand heeft een archetypische indeling van een Fries stadshuis uit de 17^e eeuw: een voorhuis met zijkamer, een zone met bedsteden / kastwanden, spijskamertje, kelder en een trap en een achterkamer met gang. Een mogelijke keuken in de tuin past eveneens bij een dergelijke opzet

Kelder

Halverwege de gang bevindt zich aan de westkant een deur naar een kleine ondiepe kelder van ongeveer drie vierkante meter groot en 700 mm diep. De kelder kan betreden worden via een dun klampdeurtje met ojiefomlijsting en een bakstenen trap van twee treden. Het klampdeurtje heeft opleggers.⁸

Begane grond

De begane grond van bouwdeel A bestaat uit drie verschillende ruimten: een gang aan de oostgevel, een voorkamer op het zuiden en een achterkamer op het noorden.

Over de volle diepte van het pand is er een lange gang aan de oostzijde van de begane grond. De vloer is bedekt met een laag cement en de wanden zijn gepleisterd.

Het deel van de gang in het voorhuis (naast de voorkamer met kast) heeft een gepleisterd plafond op riet met eierlijst en centraal een ornament (voor een lamp) met asymmetrische krullen en rocailles. Waarschijnlijk dateert dit plafond, in eclectische stijl, uit de 19^e eeuw. Opvallend is dat de rondboogdoorgang ter hoogte van de achterwand van de kasten, niet symmetrisch in de ruimte is geplaatst. Vlak voor de rondboogdoorgang zit de deur naar de voorkamer: twee panelen met ojiefprofilering, bochtscharnieren en een kozijn met ojiefprofilering, een architraaflijst met dubbele ojiefprofilering en neuten.

Aan de binnenzijde (voorkamer) heeft het kozijn ook een ojiefprofilering en neuten, maar de architraaflijst heeft een enkel ojief.

De binnenzijde van de voordeur heeft panelen met een groot ojief en een brede diamantknop, net als aan de buitenzijde. Het voordeurkozijn heeft een klein ojief en een beleg met grotere ojiefprofilering.

Na de rondboogdoorgang versmalt de gang, maar heeft het stucplafond nog wel een profiellijst. Plaatselijk is er een verlaagd plafond geplaatst. Het versmallende deel bevindt zich bij de deur naar de kelder en de trap naar boven, de westzijde van de gang dus. De oostzijde van de gang loopt in één lijn door. Het smalle gedeelte van de gang begint met een deur naar het toilet (zonder historische waarde) en vervolgens de toegang naar de achterkamer (deels opnieuw belegd) en iets verderop een kozijn met tweelicht boven in de oostmuur.

De voorkamer met vierkante plattegrond wordt van de gang gescheiden door een halfsteense muur, opgemetseld met rode baksteen. Deels is nog het regelwerk met spijkergaatjes te zien waarop jutebehang heeft gezeten. Vandaar dat ook de deur (met zelfde detaillering als aan de gangkant) zo ver naar binnen steekt en dat de plint, die de hele kamer rondgaat, zo breed is. Het plafond is van pleisterwerk op riet met een plint rondom en de vloer is van recente grenen vloerdelen (170 breed) op lichte balken. Op de wand met de voorgevel is het behang op jute nog aanwezig. Het raamhout met grote ojiefprofilering heeft ook nog de oude handgrepen. Het beleg bestaat uit twee delen: een beleglat met groot ojief en een beleglat met klein ojief.

De westwand heeft ook behang op jute gehad, maar dat is vervangen door zachtboard. Hierachter is het vuile werk van de zijgevel te zien: rode baksteen en geeltjes in wildverband. Vanaf de onderste halve meter verjongt de muur licht.

Hoewel de zwartmarmeren schouw 19^e-eeuws is, kan worden vastgesteld dat het entablement van de boezem met plumpe architraaflijst uit de periode Van de Lodewijk XIV-stijl (1700-1740) dateert.

De houten kastwand lijkt eveneens nog deels 18^e-eeuws. De drie onbeschilderde grenen klampdeuren maakten waarschijnlijk onderdeel uit van een wand met behang op jute met vier verborgen deuren.

Tegenwoordig is een deur vastgezet en de meest linker deur is vervangen door een nieuwe, veel bredere deur. Vermoedelijk gaven de twee voormalige linker deuren toegang tot een bedstee⁹ en is er later een doorgang gemaakt naar de achterkamer. In deze doorgang is de deur van

⁸ E.J. Haslinghuis en H. Janse, *Bouwkundige termen*, Leiden 2001, p. 336: soort scharnier met twee platte plaatjes die aan de van de knoop afgewende zijde iets uitgesmeed zijn. In de plaatjes zitten drie, vier of vijf gaten voor de spijkers waarmee ze bevestigd worden.

⁹ Henk Oly, *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 47-59*, 25 februari 2013, p. 4: een transportakte uit 1766 beschrijft een voorhuis met voorkamer met schoorsteen, bedstee en kast.

de kastwand van de achterkamer te zien, deels aan het zicht onttrokken door een voorzetwand: een paneel en sterk geprofileerde architraaflijst. De deuren van de kastwand hebben aan de binnenzijde twee panelen met grote ojiefprofilering en aan de voorzijde is te zien dat de deuren eerder hebben gescharnierd met opleggers.

De kast boven de kelder / onder de trap heeft wel een heel bijzondere inhoud: vijf schappen die elk uit twee plankjes bestaan. Ieder schap is anders van vorm, vandaar dat de maker telmerken heeft aangebracht om de juiste combinatie op de juiste plek in de kast te leggen.¹⁰ De onderste plankjes hebben het telmerk I, de tweede plankjes II, de derde plankjes III, de vierde plankjes IIII en de bovenste plankjes V.

Gezien deze telmerken kan de kastindeling nog bij het oorspronkelijke huis uit ongeveer 1630 horen, maar het is gezien de indeling aannemelijker dat de kastplankjes uit de periode 1700-1740 dateren.

De achterkamer met rechthoekige plattegrond (met inham voor het toilet) heeft een zeer rijk uitgevoerde en sterk geprofileerde en risalerende kastwand met gebogen en ingesnoerde panelen, een porte-bris e, rozetten, guirlandes en diamantknoppen. De Lodewijk XVI-stijl past goed bij de waardestijging van het pand in de periode 1791-1805 (van 1150 naar 2445 gulden). Een waardestijging is bijna altijd een betrouwbare indicatie voor een verbouwing. Zeer waarschijnlijk is de kastwand/bedsteewand in oorsprong symmetrisch geweest, maar heeft het linker deel moeten wijken voor het huidige toilet.

De wand met de gang heeft een recente voorzetwand met zachtboard, maar hierachter is halfsteens vuil metselwerk met Friese geeltjes in wildverband zichtbaar. De deur met de gang is identiek aan die van de deur met de voorkamer.

Ook de oostmuur heeft een voorzetwand, maar achter de omtimmering bevindt zich wel een 19^e-eeuwse zwartmarmeren schouw, deels met hout gerestaureerd.

De achtergevel heeft penanten waarvoor wanden zijn geplaatst, maar de betimmering van de schuiframen (dagstukken, beleglatten en raamhout) lijkt nog origineel.

Onder de vloer met grenen delen (250 breed) zit in de noordoosthoek een gewelfde waterput, die nog doorloopt tot onder de gang. Het plafond heeft zich ook aan de meer recente mode onderworpen en is net als de zovele voorzetwanden van zachtboard.

Verdieping

De verdieping bestaat in de huidige situatie uit een portaal met trappenhuis en toilet, een voorkamer met keuken en een achterkamer met badkamer. Met een houten spiltrap centraal in het huis, wordt de verdieping bereikt. Uit een transportakte van 1766 blijkt dat hier toen al een trap met bovenportaal aanwezig was.¹¹ Wellicht is de huidige trap gemaakt tijdens de grondige verbouwing van rond 1856. Halverwege de trap is te zien dat de achterwand van de voorkamer boven iets inspringt ten opzichte van de verdieping. Ook de zijgevel van de verdieping springt vanaf dit punt in ten opzichte van het voorste deel. Dit kan een aanwijzing zijn voor de grondige verbouwing, waarbij het huis werd ingekort. Ook in de buitengevel zijn op deze plek vreemde verspringingen waarneembaar. Maar het kan natuurlijk ook duiden op verzakkingen. De trekbalk boven de inspringing past qua formaat bij de overige balken van de voorkamer (230x130) en is deels ingekapt voor een voormalige (maar oorspronkelijke) steektrap naar de zolderverdieping. Deze steektrap begon dus al voorbij de inspringing van de zijgevel. Wederom een bewijs voor het feit dat het achterhuis in oorspronkelijke opzet langer is geweest.

Het venster met tralies in de oostwand is omlijst met beleg met ojiefprofilering. Ook het raamhout en de roeden hebben ojiefprofileringen.

De huidige steektrap naar de zolder is een recente toevoeging. De opgeklampte deur met bochtscharnieren die toegang geeft tot deze trap is onderdeel van een houten wand van de verbouwing van 1856.

De toiletdeur met paneel met afgeronde hoeken, past qua detaillering bij het rococo-interieur van de begane grond en is hier mogelijk hergebruikt in een recent kozijn, maar wel met een beleglat met brede ojiefprofilering, vergelijkbaar met de begane grond.

De voorkamer heeft door de recentelijke toevoeging van de keuken een L-vormige plattegrond. Vanaf de voorgevel tot aan de keuken zijn zes ongeprofileerde trekbalken geplaatst op een onregelmatige afstand van

¹⁰ Kapconstructies werden altijd gemaakt in de werkplaats van de timmerman. Hier werd alles al op maat gemaakt en in elkaar gepast. Vervolgens werden alle verbindingen gemerkt. Hierna werd alles weer uit elkaar gehaald om het te kunnen vervoeren. Tenslotte kwam het op de bouwplaats aan, werden de nummers bij elkaar gezocht en kon het als bouw pakket in elkaar worden gezet. Vermoedelijk is dat hier ook met de kastplankjes gebeurd.

¹¹ Henk Oly, *Huisonderzoek Grote Kerkstraat 47-59*, 25 februari 2013, p. 4, Transportakte 1766: „Wijders in de gang een trap na bovengaande”.

elkaar (h.o.h. 800-1000). De derde balk vanaf de voorgevel heeft een sleutelstuk aan de oostzijde. Op basis van dit enkele sleutelstuk kunnen geen goede dateringen worden gedaan, maar aangenomen mag worden dat de balken bij de oorspronkelijke opzet horen en uit het begin van de 17^e eeuw dateren. Aangezien het sleutelstuk maar een eenling is en vrij lang voor een 17^e-eeuwse datering, zal het een hergebruikte zijn, ter ondersteuning van een mogelijk rotte balkkop. Er zijn ook geen sporen aanwezig van eventuele meerdere sleutelstukken (bijvoorbeeld 'moeten' in het schilderwerk).

De vloer bestaat uit grenen delen (165 breed) en ligt hoger dan de vloer in de bovenhal en de vloer in de achterkamer.

De wand van de voorgevel heeft behang op jute (de eerste laag behang zit op een krant uit 1958). Het raamhout en de beleglatten zijn geprofileerd. De oude vensterbank zit nog (deels) achter de huidige.

De muren van de zijgevels hebben voorzetwanden. De schouw aan de westwand is van een recente betimmering. Mogelijk zit een oude voorloper er nog achter. De diepe maat geeft gezien de raveling vlak achter de betimmering wel de afmeting weer van een oorspronkelijke haardplaats.

De achterkamer heeft een balkenplafond van 6 trek balken met ojiefprofilering (h.o.h. 1000). Samen met nog een identieke balk boven de huidige keuken van de voorkamer maken ze onderdeel uit van het vernieuwde achterhuis, dat mogelijk in zijn geheel uit de periode 1840-1856 dateert. De overige interieurelementen passen goed bij deze datering. Aan de oostzijde van de kamer bevindt zich een oude bedsteewand, met strakke architraafomlijsting, neuten en vier deuren met elk twee panelen en bochtscharnieren. Een vijfde deur ontbreekt momenteel. Van de haardplaats is alleen de overhuiving van de boezem nog aanwezig. De meest linker deur geeft toegang tot een recente badkamer.

De westmuur heeft een voorzetwand.

De kozijnen in de achtergevel hebben geprofileerd raamhout en beleg. De vensterbank heeft geen historische waarde.

Zolder

De vloer van de zolderverdieping bestaat uit grenen vloerdelen (210-280) met opdekplanken in het voorste deel van het pand.

Restanten van een wand, kast of schouwbetimmering uit bouwdeel C zijn op deze zolder opgeslagen.

Bouwdeel A: Langsgang met rondboogdoorgang, kelderdeur en zicht op bouwdeel B

Bouwdeel A: plafond met ornament en eierlijst in gang

Bouwdeel A: detail kelderdeur met oplegger (scharnier)

Bouwdeel A: voorkamer met zwartmarmeren schouw (19^e eeuw) en entablement 18^e eeuw

Bouwdeel A: kast in voorkamer met telmerken IIII, III en II (V en I zitten erboven en onder)

Bouwdeel A, achterkamer: kastenwand in Lodewijk XVI-stijl (1791-1805)

Bouwdeel A, voorkamer verdieping: sleutelstuk

Detail kastwand

Bouwdeel A, achterkamer verdieping: bedsteewand (1840-1856)

3.4 Bouwdeel B

In het verlengde van de gang van bouwdeel A is het pand uitgebreid met nog een gangdeel. Dit bouwdeel is ongeveer een meter breed, heeft een plat dak en alleen de westgevel is zichtbaar.

3.4.1 Exterieur

Zijgevel west

De muur is opgebouwd met Friese geeltjes in kruisverband en is platvol gevoegd met een dagstreep (10 lagenmaat: 470; strek 175-180; kop 80-85; dikte 40).

Gezien de tuindeuren met mousselineglas (populair aan het eind van de 19^e eeuw), de open bouwnaad met de achtergevel uit uiterlijk 1876, de kadasterkaarten en het al aanwezig zijn van dit bouwdeel op een tekening van ongeveer 1910, mag je concluderen dat dit bouwdeel ongeveer tussen 1876 en 1900 is ontstaan.

Het is toen vermoedelijk gebouwd om een bestaand schuurtje op het achtererf weer bij de hoofdbebouwing te betrekken. Het pand was met de nieuwe achtergevel immers een stuk korter geworden.

De kwartronde uitbouw opgebouwd met Friese geeltjes in een halfsteens wildverband, bestond ook al op de tekening van 1910 en is waarschijnlijk van hetzelfde bouwjaar als het gangdeel.

3.4.2 Constructie

Draagconstructie

De constructie van deze tussengang bestaat uit twee steens buitenmuren met op de kant geplaatste trekbalken ter ondersteuning voor het platte dak.

3.4.3 Interieurafwerking

Begane grond

Ook dit deel van de gang heeft een betonnen vloer en het plafond is verlaagd met dunnen houten panelen op latten.

In de westwand bevindt zich de tuinpui met mousselineglas (zie hierboven). Aan de binnenzijde is alleen het beleg te zien: geprofileerd met een klein ojief.

De deur met het achterste bouwdeel C bezit hetzelfde mousselineglas. Het paneel heeft een ojiefprofilering aan beide zijden en aan de gangzijde zijn ook de roeden en het deurt hout geprofileerd met een ojief. Aan de andere zijde zit stopverf.

Achter het afbrokkelende pleisterwerk aan de oostzijde is te zien dat deze muur rommelig metselwerk heeft in rode en gele baksteen. Ook kan het zijn dat er een oude doorgang is dichtgezet.

Van het toilet in de kwartronde aanbouw is nog een deur met drie panelen aanwezig.

Bouwdeel B: westgevel: tuindeuren met mousselineglas en fragment van het toilet (links)

Bouwdeel A, achteringang: detail van deur met mousselineglas

Bouwdeel A (voorgond) en Bouwdeel B (achtergrond, zuid- en westgevel)

kalkzandsteen past goed bij dit tijdsbeeld. Ook het raamhout van de draairamen onder en de bovenlichten elk met drie ruitjes lijken nog origineel. Soms is zelfs het oude trekglas nog aanwezig. Op de verdieping zijn twee vensters aanwezig in dezelfde detaillering als op de begane grond, behalve de rechte rollagen erboven. Het grote venster heeft twee draairamen en een bovenlicht met drie ramen. Onder de daklijst zitten vijf ventilatiegaten.

Gevel oost

Deze gevel is op de begane grond aan het zicht onttrokken door een saunagebouw en op de verdieping door recent potdekselwerk.

Gevel noord

Dit geveldeel wordt bijna geheel omsloten door het Ketelhuis. Dit gebouw uit 1937 lijkt eromheen gebouwd. Een stuk van de achtergevel is nog zichtbaar en is van witte kalkzandsteen.

3.5.2 Constructie

Draagconstructie

Het casco van dit bouwdeel wordt gedragen door steens zijmuren met trekbalken voor de stabiliteit en ter ondersteuning van de verdiepingsvloer en het platte dak.

3.5.3 Interieurafwerking

Begane grond

De deur met mousselineglas die toegang geeft tot dit bouwdeel heeft een geprofileerde architraafomlijsting. De overige elementen die nog in dit bouwdeel aanwezig zijn, geven blijk van een interieur uit de periode van de jugendstil.

De schouw aan de zuidwand is momenteel met asbest bekleedt, maar hierachter is een mantel met strakke jugendstildetaillering te zien. Mogelijk bevat de boezem, die eindigt in een kroonlijst met driekwartbolle profilering, ook nog kenmerken uit deze periode.

Resten op de oostwand doen vermoeden dat deze wand geheel met hout bekleed is geweest in de vorm van een lambrisering met panelen. Het beleg

met vlakke profilering en het raamhout met klein ojief is allemaal nog origineel.

De lambrisering onder de vensterbank aan de westzijde is beschilderd met houtimitatie, evenals een kozijn met driekwartbolle profilering in de noordwand. Ook de schroten in het trapgat zijn bewerkt met houtimitatieschilderwerk. In de huidige toestand heeft de noordwand een schuifwand met dubbele paneeldeuren. De rechter deur kan nog schuiven, maar de linker deur ligt ter opvulling van de vloer. In de oorspronkelijke situatie waren dit twee vaste deuren. De kozijnen hebben driekwartbolle profileringen. De linker deur geeft toegang tot een kast onder de trap. Niets is hier beschilderd en het is goed te zien dat het hier om een originele schrootjeswand, plafond en trap gaat.

Het plafond betreft een balkenplafond met driekwartbolle profileringen (h.o.h. 800 mm) en grenen vloerdelen met brede veren.

De huidige vloer bestaat uit betontegels en de kroonlijst van boven de voordeur ligt hier opgeslagen.

Verdieping

De panelen onder de ramen, de paneeldeur en de schroten komen qua detaillering overeen met de exemplaren uit de periode van de jugendstil van de begane grond. Grootste verschil is de aanwijzing van voormalig behang op jute, te zien aan de latten met spijkers.

De buitenkozijnen hebben nog het originele beslag en espagnoletsluiting. Dat dit gebouw aan de noordzijde is ingekort, blijkt ook uit de paneeldeur in de kast. Deze komt uit op de blinde achtergevel, die is opgemetseld na inkorting van dit pand.

De grenen vloerdelen zijn 190 mm breed en het plafond bestaat uit schroten met een plint rondom. Deze zijn waarschijnlijk tegen de onderzijde van de balklaag bevestigd.

Bouwdeel C: westgevel

Bouwdeel C, begane grond: detail schouw met jugendstildetailering

Bouwdeel A, zolder: opgeslagen jugendstil interieuronderdelen bouwdeel C

4. Waardestelling

4.1 Uitgangspunten

In dit hoofdstuk worden uitspraken gedaan over de waarden van het object van onderzoek, gebaseerd op de interpretaties en gekoppeld aan referenties en vergelijkingen. Het is een onafhankelijke en objectieve waardestelling, puur en alleen gebaseerd op de cultuurhistorische waarden van de bestaande situatie. De bouwtechnische toestand en toekomstige gebruikerbelangen zijn niet meegenomen in de afweging.

Het belangrijkste onderdeel van dit hoofdstuk is de interne waardestelling. Aan de hand van een beschrijving en waarderingsplattegronden worden de verschillende onderdelen gewaardeerd. Ze krijgen op basis van gaafheid en/of zeldzaamheid een hoge monumentwaarde, een positieve monumentwaarde of een indifferente monumentwaarde. Binnen de context van het object wordt gekeken naar het exterieur (bouwmassa, kapvormen en gevels), de constructie en het interieur per bouwlaag.

Hoge monumentwaarden (blauw): van cruciaal belang voor de structuur en/of de betekenis van het object.

Positieve monumentwaarden (groen): van belang voor de structuur en/of de betekenis van het object.

Indifferente monumentwaarden (geel): van relatief weinig belang voor de structuur en/of betekenis van het object.

Het zal voldoen aan de algemene richtlijnen voor bouwhistorisch onderzoek.¹³

4.2 Exterieur

De bouwmassa en het grootste deel van de daarbij behorende gevels hebben verschillende monumentwaarden, aangezien ze sinds de bouwtijd veel veranderd zijn, maar wel heel duidelijk de bouwgeschiedenis van het gehele object laten lezen: historische gelaagdheid. Vooral de achtergevel in combinatie met de achterste delen van de zijgevels laat dit goed zien. Het voorste deel van het hoofdpand en dan met name de voorgevel, met laatrenaissancistische stijkenmerken, dateert uit de oorspronkelijke bouwtijd en heeft hoge monumentwaarden. Ook de plaatsing van kozijnen en details in het metselwerk dragen bij aan deze hoge monumentwaarde. Het achterste deel en de achtergevel van het hoofdpand worden positief gewaardeerd.

De bouwdelen B en C worden in het geheel positief gewaardeerd, omdat ze gaaf, maar niet meer compleet aanwezig zijn.

De meeste kozijnen hebben positieve monumentwaarden. Ze vertellen natuurlijk veel over de bouwgeschiedenis, maar zijn in de loop van de tijd veel aangepast. Oud trekglas kan op een positieve waardering rekenen, maar bijvoorbeeld nieuw raamhout of zelfs een nieuwe raamverdeling verstoren vaak het oorspronkelijke beeld dat ze gegeven hebben.

Indifferente monumentwaarden worden toegekend aan alle recente toevoegingen.

¹³ Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Stichting Bouwhistorie Nederland, Vereniging Nederlandse Gemeenten, Atelier Rijksbouwmeester, Rijksgebouwendienst, *Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek*, Den Haag 2009

4.3 Constructie en interieur

De zichtbare trek balken op de verdieping van de oorspronkelijke draagconstructie behoren tot de oorspronkelijke opzet en worden zodoende hoog gewaardeerd. De twee spanten van de oorspronkelijke kap krijgen eveneens een hoge waardering.

Het interieur en de constructie van het verbouwde achterhuis kan op een positieve monumentwaarde rekenen.

De kelder en waterput daarentegen worden weer hoog gewaardeerd, vanwege hun zeldzaamheid.

Alle bovenstaande onderdelen leveren kennis op over de bouwgeschiedenis van de stad.

De volgende interieuronderdelen van de begane grond hebben een hoge monumentwaarde, omdat ze typerende kenmerken vertonen van interieurs in verschillende stijlen: de beide kast- en bedsteewanden in de voor- en achterkamer, het plafond in de voorste gang en enkele deuren.

Vanwege de zeldzaamheid worden de kastplankjes en de deuren met mousselineglas eveneens hoog gewaardeerd.

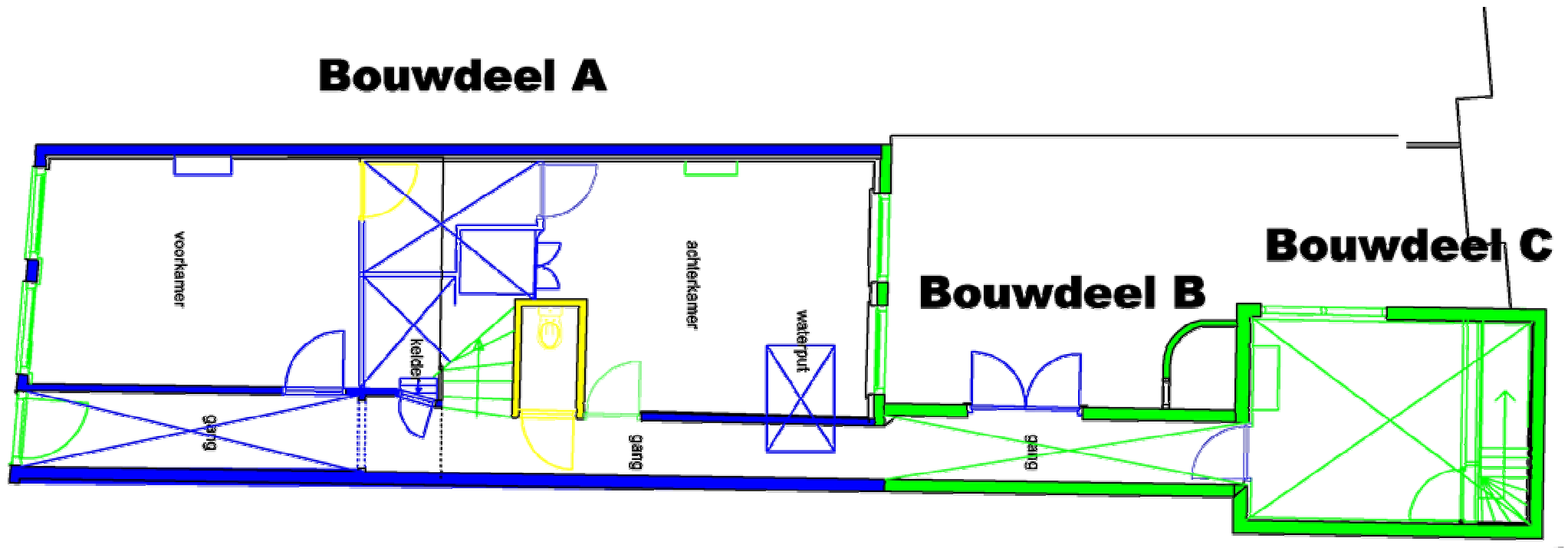
Alle zichtbare houten wanden op de verdieping worden positief gewaardeerd, omdat ze behoren tot de indeling uit de periode 1840-1856. Dit geldt ook voor alle binnenbetimmeringen van de kozijnen.

Gezien de geringere gaafheid van enkele deuren worden ze positief gewaardeerd.

De recente inrichting met verlaagde plafonds, voorzetwanden en betimmeringen heeft een indifferente monumentwaarde. Dit is uit voorzorg niet overal in de plattegronden weergegeven, aangezien de kans groot is dat oude interieuronderdelen hierachter tevoorschijn zullen komen.

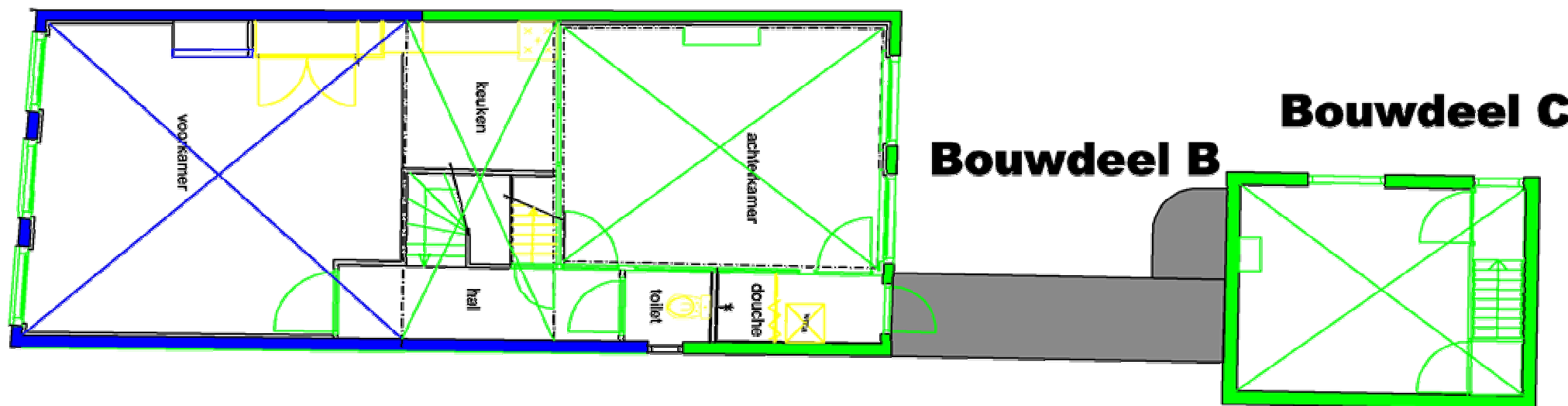
4.4 Waarderingsplattegronden

Plattegrond begane grond

Hoge monumentwaarde
Positieve monumentwaarde
Indifferente monumentwaarde

Plattegrond verdieping

Bouwdeel A

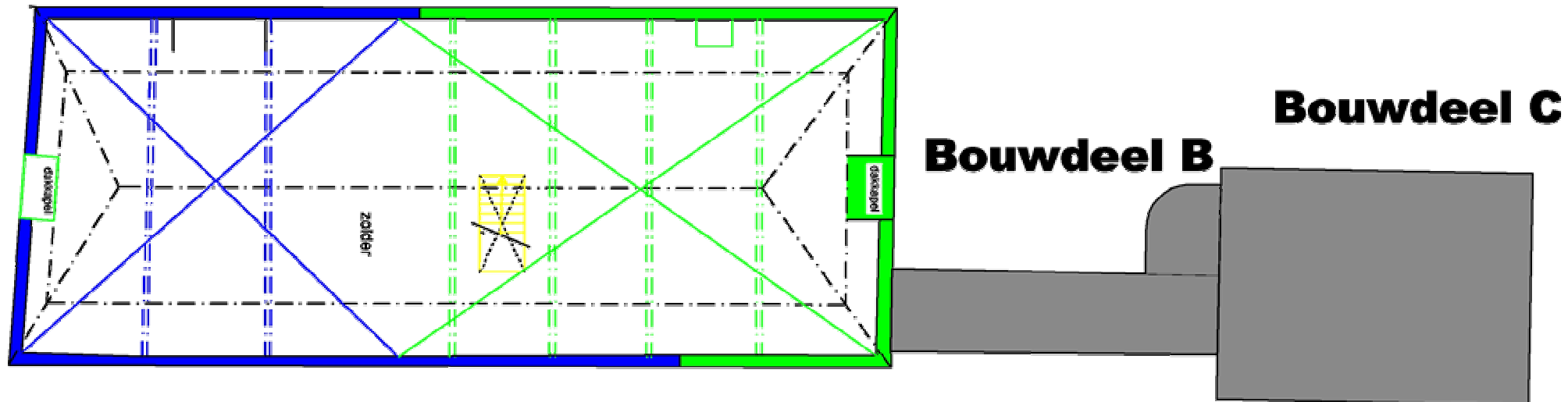
Hoge monumentwaarde

Positieve monumentwaarde

Indifferente monumentwaarde

Plattegrond zolder

Bouwdeel A

Hoge monumentwaarde

Positieve monumentwaarde

Indifferente monumentwaarde

4.5 Waarderingscriteria

In de onderstaande tabel wordt het object getoetst aan verschillende waarderingscriteria op basis van gaafheid en zeldzaamheid. In de laatste kolom wordt een korte toelichting gegeven op de keuze: hoog, positief of indifferent.

De *externe of contextuele waardestelling* behelst de waarde van het object in vergelijking tot soortgelijke gebouwen op landelijk, regionaal of plaatselijk niveau.

Bij de *ensemblewaarde* gaat het om de samenhang met de andere vijf panden: het belang van het object, als onderdeel van een groter geheel.

Hierbij wordt gekeken naar de situering en de stedenbouwkundige ontstaansgeschiedenis van het bouwblok.

Bij de *architectuurhistorische waardestelling* wordt gekeken naar het belang van het object voor de geschiedenis van de architectuur, voor het oeuvre van een bouwmeester of architect, de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp, de ornamentiek en de interieurafwerking in samenhang met het exterieur.

Bij de *bouwhistorische waardestelling* wordt gekeken naar het belang van het object voor de geschiedenis van de bouwtechniek, de afleesbaarheid van de bouwgeschiedenis (historische gelaagdheid) en het materiaalgebruik. De interne waardestelling die volgt uit de beschrijving van de waardering van het exterieur, de constructie en het interieur en de waarderingsplattengronden is ook in deze tabel verwerkt.

De *algemene historische waarden* en *gebruikshistorische waarden* zijn ook meegenomen in de waardering, maar zijn in de meeste gevallen niet van toepassing.

Deelwaarden		Gaafheid	Zeldzaamheid	Toelichting
Externe / contextuele waarde		positief	positief	Historische gelaagdheid van het exterieur. Gaafheid en zeldzaamheid van het exterieur en delen van het interieur.
Interne waarde	Exterieur	positief	positief	Gevels en bouwdelen als duidelijke karakteristieken van de periode waarin ze zijn gebouwd.
	Constructie	positief	positief	Deels oorspronkelijke kapconstructie hoofdpand. Gebruikelijke draagconstructie in verschillende bouwfasen.
	Interieur <i>begane grond</i>	positief	positief	Hoofdpand: Lodewijk XVI-kastwand duidelijk herkenbaar. Bouwdeel C: redelijk gaaf jugendstil-interieur
	<i>verdieping</i>	positief	positief	Achterkamer met interieur uit 19e eeuw. Voorkamer met oorspronkelijk balkenplafond.
	<i>zolder</i>	indifferent	indifferent	Geen interieur aanwezig.
Ensemblewaarde		positief	positief	Vergelijkbaar qua bouwmassa en opzet andere panden bouwblok. Lijstgevel, verdieping met drie traveeën en voorschild met kajuit.
Architectuurhistorische waarde		positief	hoog	Laatrenaissancistische voorgevel uit ongeveer 1630. Classicistische lijstgevel uit 18e eeuw. Lodewijk XVI-kastwand uit periode 1791-1805. Achterbouw in jugendstil uit periode 1910-1920. Allen van belang vanwege de voor de bouwtijd karakteristieke vormgeving, materiaalgebruik en detaillering.
Bouwhistorische waarde		positief	hoog	Grote historische gelaagdheid met duidelijke bouwfasen uit de 17e, 18e, 19e en 20e eeuw. Telmerken op spanten en in een kast.
Historische waarde		nvt	nvt	
Gebruikshistorische waarde		nvt	nvt	

5. Aanbeveling

Om een nog completer beeld te krijgen dient nader bouwhistorisch onderzoek uitgevoerd te worden. Dit onderzoek zal mogelijk gemaakt worden bij de toekomstige verbouwing. Recent aangebrachte plafonds, voorzetwanden en betimmeringen zullen verwijderd worden en er wordt verwacht dat hierachter historische onderdelen tevoorschijn zullen komen.

Het is dan ook uitermate belangrijk dat de sloop van deze recente interieuronderdelen met de grootst mogelijke zorg wordt uitgevoerd.

Bakelieten deurkrukken, stopcontacten en schakelaars komen her en der in het pand voor. Ook dit materiaal wordt steeds schaarser en het verdient dan ook aanbeveling om het zo veel mogelijk te bewaren.

In de onderstaande tabel wordt per bouwdeel en bouwlaag aangegeven wat verwijderd kan worden en wat er mogelijk aangetroffen kan worden.

Bouwdeel	Bouwlaag	Bestaand	Verwachting
Bouwdeel A	Begane grond	verlaagde plafond achterkamer	trekbalken 19e eeuw
		vloer voorkamer	grenen vloerdelen
	Verdieping	voorzetwanden	houten wanden / behang op jute
		gips tussenwanden	houten wanden 18e eeuw
Bouwdeel B	Verdieping	voorzetwanden	houten wanden / behang op jute
		vloer	grenen vloerdelen / stenen haardplaats
	Zolder	betimmering schouw en boezem	oorspronkelijke haardplaats
		opgeslagen kastdeuren	interieuronderdelen Jugendstil bouwdeel C
Bouwdeel C	Begane grond	opgeslagen schouwonderdelen	interieuronderdelen Jugendstil bouwdeel C
Bouwdeel B	Begane grond	beplating deuren	mousselineglas in paneeldeuren
Bouwdeel C	Begane grond	betimmering schouw en boezem	Jugendstil schouw en boezem
		betimmeringen	Jugendstil panelen en lambrisering